

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Ийская санаторная общеобразовательная школа-интернат Тоджинского района РТ

«Согласовано»

Заместитель директора по УВР

Ооржак А.А.

«1» сентября 2023 г.

«Утверждаю»

Директор школы

 Донгак В.В./

Приказ №1

«1» сентября 2023 г.

**КОЛ НИИТИ ӨӨРЕДИЛГЕНИҢ 5-9 КЛАССТАРЫНГА
«ТӨРЭЭН (ТЫВА) ДЫЛ» ЭРТЕМИНИҢ
АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММАЗЫ**

Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарыңа «төрээн (тыва) дыл» эртемниң чижек өөредилге программазыңа (К.Б. Доржу, Ч.А. Сарыглар) даянып тургускан.

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттыңан (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарыңа таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу амыдыралда боттанмышаан. Тыва дыл өөредилгениң, культураның, күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, албан-херек документилери эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрээн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандыраар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системазында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас

чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээдип алырынга өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программазы (улаштыр – Программа) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартынга дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыының принциви салдынган. Программада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медреселдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрээн дылынга хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрээн дылынга өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрээн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырынга улуг ужур-дузалыг.

ЭРТЕМ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ (ПРЕДМЕТТИГ) ТОДАРГАЙ ТҮҢНЕЛДЕР

5 КЛАСС

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры

- аас болгаш бижимел чугааны, диалог болгаш монологту ылгаар;
- бодунуң чугаазын чогаадыглар бижип сайзырадыр (тоожуушкун, угаап боданыышкын);
- аас-биле диалогту тургузар: айтырыг-харыы тургузары, бир кижини (улусту) чугааже хаара тудар, кандыг-бир темага бодалын солчур;
- монологту тургузар: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын;
- аңгы-аңгы байдалдарда (албан ёзулуг азы хостуг: эш-өөрү, чоок улузу-биле) харылзажылга үезинде чугаа нормаларын сагыыр;

Фонетика болгаш орфоэпия

- «фонетика» болгаш «орфоэпия» деп терминнерни тодарадыр;
- үннүң утка ылгаар шынарларын тайылбырлаар;
- транскрипцияның тускай демдектериниң дузазы-биле үннерниң адаарының болгаш бижиириниң онзагайларын тайылбырлаар, сөстүн транскрипциязын бижиир болгаш фонетиктиг сайгарылгазын кылыр;

ажык үннерниң бөлүктээшкинин тайылбырлаар: кыска, узун, өк-биле адаар; артыы одуругнуң кадыг, мурнуу одуругнуң чымчак; эрин-биле адаар, эрин-биле адавас;

ажык эвес үннерниң бөлүктээшкинин тайылбырлаар: ыткыр, дүлей; күштүг, кошкак, эң кошкак (аяар) үннерни

аяннажылгага чагыртпайн баар таварылгаларны тайылбырлаар;

сөстүң үн, үжүүн тодарадып сайгарар;

ажык үннерниң аяннажылгазын тайылбырлаар, чижектерге көргүзөр;

бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазында шын адалганың нормаларын сагып азы сагывайн турарын эскерип тайылбырлаар;

Графика

алфавиттиң ужур-дузазын чугаалаар;

тыва бижиктиң төөгүзүн тайылбырлаар;

латинчиткен тыва алфавит биле кирилл алфавидинге үндезилээн алфавиттиң ылгалын чугаалаар;

ниитилел амыдыралынга бижиктиң ужур-дузазын тайылбырлаар;

Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы

морфемика (сөстүң уткалыг кезектери) болгаш сөс чогаадылгазының дыл эртеминиң бир кезээ болурун тодарадыр;

сөстүң тургузуун тодарадыр, морфемаларны тывар: сөстүң дазылы, кожумактар, дөс (укталган, укталбаан);

кожумактар хевирлерин (өскертилге, чогаадылга, хевир) ылгаар;

сөстүң морфемниг сайгарылгазын кылыр;

сөстүң дазылында дүлей ажык эвес үннүң ыткыр ажык эвес үн-биле солчу бээрин херек кырында ажыглаар;

сөс чогаадылгазының кол аргаларын тодарадыр;

аттыг чугаа кезектерин, кылыг сөзүн, наречиени чогаадылга кожумактарының дузазы-биле тургузар;

өскертилге кожумактарын (чүве адының падеж, сан, хамаарылга, кылыг сөзүнүң сан, арын, үе) тодарадыр;

хевир өскертир кожумактарны (чүве адының бичеледир, чассыдар хевири, демдек адының чадалары, кылыг сөзүнүң болбас болгаш немелде утка илередир хевирлериниң) тодарадыр болгаш ылгаар:

-лыг, -зыг, -кыр, -кы деп кожумактарның болгаш ооң фонетиктиг вариантыларының демдек ады тургузарынга ажыглаарын тайылбырлаар;

сөстүң дөзүн шыяр;

сөстүң дөзүн тодарадыр: укталган, укталбаан;

Лексикология болгаш фразеология

- лексикологияның кол билиглерин тодарадыр;
- кижиниң бодалдарын, сагыш-сеткилин илередиринге сөстүң ужур-дузазын билир;
- чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөрни, сөстүң дорт болгаш доора уткаларын ылгаар болгаш сөзүглелден тывар;
- синонимнер, антонимнер, омонимнер болгаш оларның янзыларын сөзүглелден тывар, бердинген сөстөрниң синонимнер, антонимнер, омонимнерин тывар, оларны чугаага ажыглаар;
- кол демдектериниң аайы-биле быжыг сөс каттыжыышкынын таныыр, сөзүглелден тывар, синонимниг одуруг тургузарынга ажыглаар, утказын тайылбырлаар;
- чугаадан табу сөстөрни чайладыр, оларны эвфемизмнер-биле солуур;

Морфология. Чүве ады. Демдек ады

- морфологияның кол билиглерин тодарадыр;
- грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектериниң аайы-биле тускай чугаа кезектерин таныыр (чүве ады, демдек ады, сан ады, кылыг сөзү);
- дузалал чугаа кезектерин таныыр;
- чүве адының грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектериниң (сан, падеж, хамаарылга хевири) аайы-биле; демдек адының утказының болгаш морфологтуг демдектериниң (шынарның демдек адының чадалары) аайы-биле тодардыр;

- тодаргай болгаш туугай чүве аттарын, хуу болгаш ниити чүве аттарын тодардыр;
- чүве адының бичеледир, чассыдар хевирлерин тургузар;
- чүве адын саннарга, падежтерге, арыннарга өскерттир;
- чүве адының синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр;
- чүве адының кылыг сөзү-биле холбаалыын тайылбырлаар;
- домакка чүве адының доора падежтериниң кожумактарын шын ажыглаар;
- адаарының падежинде чүве адын адалга кылдыр ажыглаар, домакка кол сөс болурун билир;
- тургузуунуң аайы-биле бөдүүн, нарын (дефистеп, тудуштур, аңгы кылдыр бижиир) чүве аттарын ылгаар;
- чүве адындан демдек адын тургузар;
- укталган, укталбаан демдек аттарын; шынарның, хамаарылганың демдек аттарын тодарадыр болгаш чугаага ажыглаар;
- шынарның демдек адының чадаларын (өйүндө, кошкадыр, күштелдирер), оларның уткаларын тодарадыр;
- лыг, -зыг, -кыр, -кы* деп кожумактар болгаш оларның фонетиктиг вариантылары-биле демдек аттарын тургузар;
- сан адын морфологтуг демдектериниң аайы-биле тодарадыр;
- тургузуунуң аайы-биле бөдүүн, нарын, катгышкан сан аттарын; утказының аайы-биле түң болгаш дугаар сан аттарын; чыырының, үүрмектээриниң, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттарын ылгаар, шын адаар болгаш бижиир;

- тыва дылда хемчег илередир сөстөрни шын ажыглаар;
- сан адының нарын сөстөр болгаш фразеологизмнер тургузарынга уjur-дузанын тайылбырлаар, сан адының киржилгези-биле нарын сөстөр болгаш фразеологизмнерни тургузар;
- чүве ады, демдек ады, сан адының синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;
- аттыг чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылганын кылыр;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- сөс тургузуунга болгаш сөс чогаадылганынга алган билиглерин херек кырында ажыглаар;*
- фонетика болгаш шын адалга талазы-биле чедип алган билиглерин болгаш мергежилдерин чугаага херек кырында ажыглаар;*
- морфология талазы-биле чедип алган билиглерин болгаш мергежилдерин шын бижилгеге ажыглаар;*
- аттыг чугаа кезектериниң синтаксистиг хүлээлгелерин башкының дузаны-биле тодарадыр.*

6 КЛАСС

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

- төрел дылдар дугайында тайылбырлаар;

- дириг болгаш өлүг дылдарның ылгалын тайылбырлаар;
- түрк дылдарны санап адаар;

Чугаа чорудулгазы болгаш ооң хевирлери

- кол болгаш элдээрткен медээни билип ап шыдаар;
- чүгүртү азы улуг-каралап, таныжып база шинчилеп-сайгарып номчуур;
- номчааны чечен чогаал сөзүглелин сактып бижиир;
- аас болгаш бижимел монологтарны, чугааның сорулга болгаш болуп турар байдалының (чериниң) аайы-биле аңгы-аңгы темаларга диалогтарны тургузар;

Лексикология болгаш фразеология

- тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың лексиказын тайылбырлаар – үлегерлээн лексика (ниити түрк, моол болгаш төвүт, кыдат, эрги болгаш чаа орус үлегерлеп алыышкыннар).
- ниити ажыглалдың сөстөрүн ылгап билир болгаш чугаага ажыглаар;
- кызыгаарлыг ажыглалдың сөстөрүн: диалектизмнер, мергежил сөстери болгаш терминнер, эргижирээн сөстөр (историзмнер, архаизмнер), неологизмнер, жаргоннарны ылгаар, сөзүглелден тывар;
- литературлуг дылды диалектизмнерден ылгаар;

- хуу аттарның янзыларын: топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер база космонимнерни ылгап билир, сөзүглелден тывар, чижектерге көргүзер;
- орус-тыва дылдарда дөмейлешкек фразеологизмнерниң (быжыг сөс каттыжышкыннарының) чижектерин айтыр, оларның синоним сөстерин тывар;
- фразеологизмнер-биле домактарны тургузар;
- үлегерлеп алышкыннарның, кызыгаарлыг ажыглалдың сөстериниң, фразеологизмнерниң бодунуң болгаш өскелерниң чугаазында чөптүг ажыглаттынып турарын хайгаараар;

Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы

- кылыг сөзүнүң наклонениелериниң кожумактарын, болуушкун наклониезиниң үе (эрткен үелер – шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг; амгы үелер – тодаргай болгаш тодаргай эвес; келир үе болгаш болгалак келир үе), кылыг сөзүнүң болбас болгаш немелде утка илередир хевирлериниң, наречиениң кожумактарын таныыр;

Морфология. Кылыг сөзү. Наречие. Ат орну

- грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектериниң аайы-биле кылыг сөзү, наречие, ат орнун өске чугаа кезектериниң аразындан ылгап таныыр;
- кылыг сөзү, наречие, ат орнунуң морфологтуг демдектерин болгаш синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;

- бөдүүн, нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүн, кылыг сөзүнүң болур, болбас хевирлерин тодарадыр;
- кылыг сөзүнүң эге хевирин тодарадыр;
- нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүн тургузар, оларның канчаар тургустунганын тайылбырлаар;
- чогаадылга кожумактары-биле кылыг сөстөрүн тургузар;
- наречиени өске чугаа кезектеринден тургузар;
- кылыг сөзүнүң наклонениезин тодарадыр, ооң хевирлерин аңгылаар: болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар;
- болуушкун наклониезиниң үелерин тодарадыр: эрткен үе (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үе (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе)
- наречиениң бөлүктөрүн тодарадыр: үениң, туруштуң, сорулганың, ылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң.
- наречиелерни тургузар, оларны шын бижиир;
- ат орнунуң бөлүктөрүн тодарадыр: арынның, айтырыгының, айтылганың, тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары;
- ат оруннарын өскерттир (сан, падеж, арын);
- тодаргай эвес ат оруннарын шын бижиир;
- силер, болар* деп ат оруннарын тыва чугаа этикединге дүүштүр ажыглаар;
- кылыг сөстөрүн, наречиелерни, ат оруннарын аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар.

- кылыг сөзү, наречие, ат орнунун морфологтуг сайгарылгазын кылыр;

Синтаксис

- кылыг сөзү, наречие, ат орнунун синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;
- сөс каттыжыышкынында өзек болгаш чагырткан сөстү тодарадыр;
- домакта логиктиг ударениени тодарадыр;
- сөзүглелден бөдүүн домакты тывар; делгеренгей болгаш делгеренгей эвес домактарны чижектерге көргүзер;
- чугаалаар сорулгазының аайы-биле медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын болгаш алгы домаан тодарадыр;
- бөдүүн домактың долу синтаксистиг сайгарылгазын кылыр; домак кежигүннериниң кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадыр;

Культура речи

- тыва литературлуг дылдың лексиктиг нормаларын сагыыр.

7 КЛАСС

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры

- бодунуң чугаазын чогаадыглар таварыштыр сайзырадыр: бодунуң сактыышкыннарын чогаадыг-тоожуушкунга, чурук-биле ажылга (кайы-бир черниң, кижиниң (портрет), болуушкуннуң чурумалы) азы кандыг-бир бердинген темага хамаарышкан чогаадыг-угаап бодаашкынга илередир;
- харылзажылганың аңгы-аңгы байдалдарында (албан ёзулуг азы хостуг) чугаа нормаларын сагыыр;

Сөзүглел

- сөзүглелдин темазын болгаш кол бодалын тодарадыр;
- сөзүглелдин делгеренгей болгаш кыска планын тургузар;
- кандыг-бир тодаргай темага материалды чыыр болгаш ону чангыс аайлап тургузар;

Морфология

- кылыг сөзүнүң тускай хевирлери – причастие болгаш деепричастие тодарадыр;
- причастиең болгаш деепричастиең грамматиктиг утказын тодарадыр, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг ужур-дузазын тайылбырлаар;
- причастиең үезин (эрткен, келир, болгалак) тодарадыр;
- тыва дылдың деепричастиелерин аңгылаар: каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар

деепричастиялар; □ сөзүглелден причастиялиг болгаш деепричастиялиг бөлүглелдерни тодарадып тывап

- причастиелиг болгаш деепричастиелиг бөлүглелдерниң синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;
- өттүнүг сөстөрүн тодарадып тывар, оларның утказын тайылбырлаар;
- өттүнүг сөстөрниң уткалыг бөлүктөрүн таныыр: ыыт-дааш, үн өттүнер сөстөр, хевир-дүрзү өттүнер сөстөр,

миннишкин илередир сөстөр;

- өттүнүг сөстөрни тургузар; өттүнүг сөстөрниң дузазы-биле кылыг сөстөрүн тургузар;
- өттүнүг сөзүнүн составтыг кылыг сөзү тургузарына ужур-дузазын, синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр;
- эдеринчи болгаш дузалал атты ылгаар;
- эдеринчилерниң грамматиктиг хүлээлгелерин тодарадыр;

дег, ышкаш деп эдеринчилерниң дузазы-биле деңнелгелиг бөлүглелдерни тургузар;

биле деп сөстүн эдеринчи азы эвилел болуп чоруун ылгаар;

эвилелдерни таныыр;

чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни, чагырыштырбас эвилелдерниң утказының аайы-биле бөлүктөрүн (катгыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар) ылгаар;

чоок уткалыг эвилелдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар;

артынчыларны танып тывар, чугаага ажыглаар;

артынчыларны утка аайы-биле бөлүктээр: айтырыг, бадыткал, дадагалзалдың, күштелдирериниң азы ылгаарының, даап бодаарының.

чоок уткалыг артынчыларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар;

- причастие, деепричастие, өттүнүг сөс, эдеринчи, артынчы, эвилелдин морфологтуг сайгарылгазын кылыр;
- аян сөстерин танып тывар;
- кижиниң өөрээнин, магадаанын болгаш муңгараанын, кортканын дээн ышкаш кижиниң сагыш-сеткилиниң өске-даа байдалдарын илереткен аян сөстерин аңгылаар;
- аян сөстери бар домакка логиктиг ударениени тодарадыр;
- аян сөстери бар домакка бижик демдектерин шын салыр;

Синтаксис

- сөс каттыжышкынының холбажыр аргазын тодарадыр: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга;
- сөс каттыжышкынының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр;
- ийи чугула кежигүннүг болгаш чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ылгаар;
- домактың чугула кежигүннерин танып тывар;
- сөглекчиниң хевирлерин ылгаар болгаш адаар: кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг;
- сөглекчиниң составында модальдыг сөстери танып тывар;
- домактың ийиги черге кежигүннерин танып тывар: дорт болгаш доора немелделер, тодарадылга болгаш капсырылга; үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдары;
- делгеренгей болгаш делгеренгей эвес бөдүүн домактарны ылгаар;

чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның хевирлерин ылгаар: тодаргай арынның домак, тодаргай эвес арынның домак, арын чок, ат домаа;

чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның тургузар;

долу болгаш долу эвес домактарны ылгаар;

домак сөстөрни чугаага ажыглаар;

нарынчыттырган болгаш нарынчыттынмаан домактарны тодарадыр;

нарынчыттырган домактарны ылгаар;

чаңгыс аймак кежигүннерни, тускайлаан кежигүннерни; причастиелиг, деепричастиелиг, деңнелгелиг бөлүглелдерни; адалгалар, киирилде сөстөр, киирилде домактарны танып тывар болгаш ылгаар;

чаңгыс аймак кежигүннерниң каттыжар аргаларын тодарадыр: үн аяны азы чагырыштырбас эвилелдер;

чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстөрүн тывар;

чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны тодарадыр;

делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгаларны тывар;

киирилде сөстөр, киирилде домактарны ылгаар;

нарынчыттырган домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр;

домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.

8 КЛАСС

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

улустуң аас чогаалын, чечен чогаалының дылын ылгаар; тыва улустуң аас чогаалын, чечен чогаалын, төөгүзүн, культуразын шинчилеп өөрениринге тыва дылдың чугулазын билир;

Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар

- өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргаларны тодарадыр: дорт болгаш доора чугаа; авторнуң сөстери;
- дорт болгаш доора чугаалыг, цитаталыг домактарга бижик демдектерин сагыыр;
- сөзүглелде өске кижиниң чугаазын танып тывар;
- цитаталарны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар;

Синтаксис

- нарын домак иштинде бөдүүн домактарның аразында синтаксистиг харылзааларны илередир аргаларны ылгаар: кожумактар, эвилелдер, эвилел (зиг) сөстөр, эдеринчилер, артынчылар, дузалал аттар, үн аяны;
- сөс каттыжышкыннарында болгаш домактарда синтаксистиг харылзааларны (деңнежилге, чагыржылга) тодарадыр;

- нарын домакты танып тывар;
- чагырышпаан болгаш чагырышкан нарын домактарны ылгаар;
- чагырышпаан болгаш чагырышкан нарын домактарның каттыжар аргаларын тодарадыр;
- чагырышпаан болгаш чагырышкан нарын домактарны тургузар;
- чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домакты ылгаар;
- чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзыларын тодарадыр;
- чагырышкан нарын домактың болгаш нарын синтаксистиг конструкцияның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр;
- нарын синтаксистиг конструкцияны танып тывар;
- нарын синтаксистиг конструкцияның кезектериниң аразында синтаксистиг харылзааларны аңгылаар;

Пунктуация

- нарынчылтынган, нарын, дорт чугаалыг, цитаталыг домактарга бижик демдектерин шын ажыглаар;
- тире болгаш дефистиң ажыглалын ылгаар.

9 КЛАСС

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

- тыва дылдың ужур-дузазын болгаш хүлээлгелерин тодарадыр;
- петроглифтер, иероглифтер, түрктөрнүн орхон-енисей бижиктерин болгаш руниктиг бижикти, төвүт болгаш эрги моол бижиктерни ылгап билир;
- чоннун амыдыралын, үндезин культуразын, төөгүзүн, чаңчылдарын илереткен сөстөрнүн сөзүглелде кирген утказын барымдаалап, словарьлар дузазы-биле тодарадыр;

Сөзүглел

- сөзүглелдин тема, кол бодал, тургузуг болгаш янзыларының (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын) аайы-биле сайгарар;
- сөзүглелди уткалыг кезектерге чарар (утказы, кол бодал);
- план (бөдүүн, нарын, тезистиг), конспект, аннотацияны бижип тургузар;
- хевир, стиль, жанр талазы-биле ылгалдыг сөзүглелдерни уткалыг, дес-дараалашкак, харылзаалыг, темага дүгжүп турар кылдыр тургузар;
- бижимел чугааны үнелеп, эде тургузуп шыдаар; бодунун тургускан сөзүглелдерин сөзүглелдин тургузуунга хамаарышкан негелделер ёзуугаар тургузар болгаш хоюглаар;

- сөзүглелдин уткалыг кезектерин (микротемазын) ылгаар;

Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери

- чугаа, эртем, публицистика, албан-херек болгаш чечен чогаал стильдериниң сөзүглелдериниң онзагайларын ылгаар;
- чугаа стилиниң хевирлериниң (чугаалажыры, маргылдаалыг айтырыгны шиитпирлээри-биле дискуссияга киржири, чугаалаары, амы-хууда чагаалар) болгаш чечен чогаалдың дылын ылгаар болгаш онзагайларын тодарадыр;
- сөзүглелдин кайы стильге (ном, чугаа) хамааржырын айтыр;
- аңгы-аңгы стиль, жанр, чугааның кайы-бир хевиринге сөзүглелдерни тургузар: тезис, үнелел, улус мурнунга чүве чугаалаары, илеткел, чагаа, шынзылга, билдириишкин, резюме, кандыг-бир чүвениң тайылбырынга киржири, интервью, орук демдеглелдери, солунга статья дээш о.ө.;
- бодунуң болгаш өске улустуң чугаазында хажыттырган чугаа нормаларын эскерип, аңаа үнелелди бээр, улуг эвес дыңнадыг, илеткел, реферат-биле улус мурнунга чүве чугаалаар.

«Төрээн (тыва) дыл» эртемийн түннелдерин үнелээрийн онзагайлары

«Төрээн (тыва) дыл» эртемийн түннелдерийн хыналдазын тыва дылдын башкы бүрүзү кылыр; ону *хүн бүрүдө чорудар, темалыг, шилчилгелиг* болгаш *түннел хыналдаларның*, ол ышкаш өөредилге черийн удуртулгазының *үгүлчү хайгааралда турар хыналдазының (мониторинг)* чурумун ёзугаар чорудар.

«Төрээн (тыва) дыл» эртемийн хыналданың кол объектизи ук эртемийн өөредилге материалынга даянып, өөреникчилерийн угаап шиңгээдир болгаш херек кырында (практикага) чорудар ажилдарын шиитпирлеп шыдаар арга-шинээн тодарадыры болур

Чаңгыс аайлаан хыналда планнаттырган түңнелдерни чедип алганын хынаары-биле деңнелдиг (чадаланчак) арганы көрүп турар. Хыналданың утказынга дүүштүр өөредиглиг (таблицаалар, схемалар, презентациялар, даяныр конспектилер), бот (кайы-бир темага түңнел ажыл); хынаар (кичээлдиң темазынга), хыналда (дылдың кайы-бир кезээнге, улдуң төнчүзүндө, чыл төнчүзүндө) ажылдарны, диктант, эдертиг, тест онаалгалар, аас-биле харыы, бажыңга ажыл, чогаадыкчы ажыл, өөредиглиг төлевилел, эртем-шинчилел ажылы дээш өске-даа ажылдарның хевирлерин ажыглаар.

Эртем талазы-биле түңнелдерни үнелээриниң негелделери

Аас-биле харыыларның үнелели

Аас-биле айтырары дээрге тыва дылда уругларның билиин хынаарының бир кол хевири болур. Өөреникчинин кайы-бир темага харыызы долу, харылзаалыг, уткалыг болур; дүрүмнерни, тайылбырларны чогуур черлерге ажыглап билирин ол көргүзөр ужурлуг.

Харыылап турар үезинде мындыг негелделерни кичээнгейге алыр:

- харыының долу болгаш шын болуру;
- өөрөнгөн материалын медреселдиг билгени;
- харыызын шын илереткени.

«5» демдекти бир эвес өөреникчи: 1) өөрөнгөн материалын долузу-биле тайылбырлап, шын харыыларны берип турар; 2) өөредилге материалының утказын билир болгаш ону чүгле өөредилге номундан эвес, а бодунуң чижектери-

биле бадыткап, бодунуң бодалдарын илередип, алган билиглерин херек кырында ажыглап билир; 3) билип алган чүүлүн литературлуг дылдың негелделеринге дүүштүр дес-дараалаштыр чугаалап билир болза, салыр.

«4» демдекти бир эвес өөреникчи «5» демдектин негелделеринге дүүштүр болгаш чүгле 1-2 частырыг кылгаш, ону боду эткен азы дес-дараалаштыр чугаалаарынга 1-2 частырыг кылган болза, салыр.

«3» демдекти бир эвес өөреникчи теманы билир, ынчалза-даа 1) материалды долу эвес болгаш чамдык билиглерниң тодарадыын шын эвес тайылбырлап турар; 2) материалды ханы эвес билир болгаш чугаазында частырыглар бар болза, салыр.

«2» демдекти бир эвес өөреникчи материалды билбес, тодарадыгларда ооң утказын өскертип азы шын эвес чугаалап турар болза, салыр.

«1» демдекти бир эвес өөреникчи материалды долузу-биле билбес болза, салыр.

«5», «4», «3» демдектерни өөреникчиниң чүгле чаңгыс айтырыгга харыылааны дээш эвес, а кичээл дургузунда ниити ажылы дээш салыр.

Бижимел ажылдарның үнелели

Диктант

Тыва дыл кичээлдеринге словарьлыг, хыналда болгаш түннел диктантыларны бижидер.

Диктант – өөреникчинин орфографтыг болгаш пунктуастыг билиглерин хынаарынын кол хевири. Улдуң болгаш чыл төнчүзүндө бижидер диктантылар шупту эрткен темаларга хамаарышкан онаалгаларлыг болур болгаш үнелеттинген турар ужурлуг. Хынаанынын соонда сайгарылганы кылып, частырыглар-биле ажылды чорудар.

Диктантыларга класс аайы-биле уругларнын назы-харынга дүүшкен, утказы билдингир, литературлуг негелделерге дүгжүп турар сөзүглелдерни ажыглаар. Ында кирген сөстөрнин санынга шупту чугаа кезектеринге хамааржыр сөстөрни санаар болгаш диктантынын чижек хемчээли мындыг болур: 5 класс – 80-90 сөс, 6 класс – 90-100 сөс, 7 класс – 100-110 сөс, 8 класс – 110-140 сөс, 9 класс – 140-160 сөс.

Бир эвес диктантыны өөредилге чылынын эгезинде бижидер болза, мурнуку класстың негелдезинге дүгжүп турар хемчээлдиг сөзүглелди алыр. Чаа негелдеже чоорту кирер. Хынаар орфограммалар болгаш пунктограммалар өөренген темаларындан хамааржыр. Оларны хыналда диктантыны чорудар мурнунда катаптаар. Бир эвес өөреникчи чаңгыс ол-ла сөсте ийи частырыгны кылган болза, ону чаңгыс частырыг кылдыр санаар, а бир эвес үштен көвүдээр болза, аңгы частырыг кылдыр санаар. Ол ышкаш арыг, чараш бижээнин база кичээнгейге алыр.

Өөреникчи темаларга частырыгларны эдер, ынчалза-даа өөреникчинин частырыгы кылдыр санаар. Диктантыны үнелээрде, частырыгларнын байдалын өөренип көөр. Чамдыктарын улуг эвес частырыглар деп санаар, ындыг 2 хире частырыг эрттирипкен болза, ону чаңгыс кылдыр санаар. Чижээлээрге, бир бижик демдээнин орнунга өске бижик демдээ салыпкан (чаңгыс аймак кежигүннернин түңкөчү сөзүн аңгылаарда, тире азы ийи секти солуй салыпкан дээн ышкаш), үжүктөрни билдинмес кылдыр кожупкан, бижик демдектерин чаңгыс ол-ла темага чазыпкан таварылгаларда.

Башкы-биле сайгарганының соонда, частырыг катаптаттынып турар болза, ону дараазында демдек салырда, частырыг кылдыр санаар. Бир эвес өөреникчи ажылынга үштен өөрү эдилгени боду кылган болза, «5» демдекти салбас.

Диктантыга орфографтыг болгаш пунктуастыг частырыглар дээш, чаңгыс демдекти салыр.

«5» – 0/1, 1/0 (чазыг чок ажыл; улуг эвес 1 орфографтыг азы 1 пунктуастыг частырыглыг);

«4» – 2/2, 1/3, 0/4, 3/0 (2 орфографтыг болгаш 2 пунктуастыг азы 1 орфографтыг болгаш 3 пунктуастыг азы 4 пунктуастыг азы чүгле 3 орфографтыг дөмей частырыгларлыг);

«3» – 4/4, 3/5, 0/7, 5/3 (4 орфографтыг болгаш 4 пунктуастыг азы 3 орфографтыг болгаш 5 пунктуастыг азы чүгле 7 пунктуастыг азы 5 орфографтыг болгаш 3 пунктуастыг частырыглар. Улуг эвес частырыгларга хамааржыр 6 орфографтыг болгаш 6 пунктуастыг частырыглыг);

«2» – 7/7, 6/8, 5/9, 8/6 (7 орфографтыг болгаш 7 пунктуастыг азы 6 орфографтыг болгаш 8 пунктуастыг азы 5 орфографтыг болгаш 9 пунктуастыг азы 8 орфографтыг болгаш 6 пунктуастыг частырыглар);

«1» – 8/7, 7/8 (8 орфографтыг болгаш 7 пунктуастыг азы 7 орфографтыг болгаш 8 пунктуастыг болгаш оон-даа хөй частырыглыг).

Диктант болгаш немелде онаалгалыг (фонетиктиг, лексиктиг, орфографтыг, грамматиктиг, пунктуастыг) ниити хыналда ажылга ийи аңгы демдек салыр.

Немелде онаалгаларга демдектер: «5» - шупту онаалга шын кылдынган, «4» - хөй кезии шын кылдынган, «3» - чартыындан эвээш эвес кылдынган, «2» - хөй кезии кылдынмаан, «1» - долузу-биле кылдынмаан.

Словарьлыг диктант

Өөрөнгени темаларга словарьлыг диктантының чижек хемчээли: 5 класс – 15–20, 6 класс – 20–25, 7 класс – 25–30, 8 класс – 30–35, 9 класс – 35–40 сөс.

Словарьлыг диктантыга өөреникчилерниң бергедежип, хөй катап чазып турар сөстерин, сөс каттыжыышкыннарын ажыглаар.

Ажылдың демдээ частырыгларның санындан болгаш орфограммаларны тема аайы-биле ылгаанындан хамааржыр. Бир эвес 5 класска аңгы-аңгы темаларга 15-20 сөстү бижээн болза, дараазында демдектерни салыр: «5» – частырыглар чок азы 1-2 частырыглыг; «4» – 3-5 частырыглыг; «3» – 6-8 частырыглыг, «2» – 9-тан хөй частырыглыг. Хыналда словарьлыг диктантыны кайы-бир темага бижээн болза, демдектерни кылган хемчээлиниң хуузун санап салыр: «5» – 90-100%, «4» – 58-89%, «3» – 50-57%, «2» – 49% болгаш оон куду.

Эдертиг болгаш чогаадыг

Эдертиг болгаш чогаадыг – бодунуң бодалын (азы дыңнаан сөзүглелин) шын болгаш дес-дараалай дамчыдарының, өөреникчилерниң чугаазының сайзыраанының деңгелин хынаар кол хевири.

Тыва дылда долузу-биле дамчыдар эдертигниң класс аайы-биле чижек хемчээли: 5 класс – 85-110 сөс, 6 класс – 110-140 сөс, 7 класс – 140-180 сөс, 8 класс – 180-210 сөс, 9 класс – 210-250 сөс.

Кичээлге чогаадыгның чижек хемчээли: 5 класс – 85-110 сөс, (0,5-1 кыдырааш арыны); 6 класс – 110-120 сөс, (1-1,5 кыдырааш арыны); 7 класс – 120-140 сөс, (1,5-2 кыдырааш арыны); 8 класс – 140-160 сөс, (2-2,5 кыдырааш арыны); 9

класс – 160-180 сөс, (2,5-3 кыдырааш арыны). Чогаадыгларның хемчээли элээн хөй байдалдардан, чижээлээрге, чогаадыгның хевиринден, тема болгаш кол бодалындан, уругларның бижиириниң оожум азы дүргенинден, оларның ниити сайзыралындан база хамааржыр.

Кандыг-даа чогаадыг болгаш эдертигге ийи демдекти, бирээде, утказы болгаш дылы дээш, ийиде, шын бижилгези (орфография, бижик демдектери, дыл негелделери) дээш, салыр.

Чогаадыгның болгаш эдертигниң *утказынга* үнелелдиң негелделери:

- ажылдың темазынга болгаш кол бодалынга дүгжүп турары;
- теманы долузу-биле ажытканы;
- материалдың херек кырында шынныы;
- дес-дараалаштыр дамчытканы.

«5» демдекти ажыл тема болгаш кол бодалга дүгжүр, тема долузу-биле ажыттынган, материалдың херек кырында шынныы сагыттынган, дес-дараалаштыр дамчыткан болза, салыр;

«4» демдекти ажыл тема болгаш кол бодалга дүгжүр, тема долузу-биле ажыттынган, материалдың херек кырында шынныы сагыттынган, дес-дараалашкаанда 1 частырыгны кылган болза, салыр;

«3» демдекти ажыл тема болгаш кол бодалга долу эвес дүгжүр, тема долузу-биле ажыттынмаан, материалдың херек кырында шынныы 1-2 таварылгада сагыттынмаан, дес-дараалашкаа сагыттынмаан болза, салыр;

«2» демдекти ажыл тема болгаш кол бодалга дүүшпес, тема ажыттынмаан, материалдың херек кырында шынныы 3 болгаш оон-даа хөй таварылгаларда сагыттынмаан, дес-дараалашкаа сагыттынмаан болза, салыр;

Чогаадыгның болгаш эдертигнің *дылынга* үнелелдің негелделери:

- теманы шын ажытканы;
- стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүр дылдың уран аргаларын ажыглааны;
- дыл болгаш шын бижилге негелделерин сагааны.

«5» демдекти өөреникчи теманы долузу-биле шын ажыткан; стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүр дылдың уран аргаларын болдунар шаа-биле ажыглаан; дыл болгаш шын бижилге негелделерин сагаан болза, салыр;

«4» демдекти өөреникчи теманы шын ажыткан; стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүр дылдың элээн каш уран аргаларын ажыглаан; дыл болгаш шын бижилге негелделерин сагаан болза, салыр;

«3» демдекти өөреникчи теманы долу эвес ажыткан; стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүр дылдың уран аргаларын ажыглаван; ынчалза-даа дыл болгаш шын бижилге негелделерин сагаан болза, салыр;

«2» демдекти өөреникчи теманы ажыдып шыдаван; стиль, тема, салдынган сорулгазынга дүүштүр дылдың уран аргаларын ажыглаван; дыл болгаш шын бижилге негелделерин сагыван болза, салыр;

Чогаадыгга болгаш эдертигге *шын бижилгеге* үнелелдің негелделери:

Хыналда үезинде орфографтыг, пунктуастыг болгаш дыл нормаларын сагаанын кичээнгейге алыр.

«5» демдекти частырыг чок ажылга; 1 улуг эвес орфографтыг азы 1 улуг эвес пунктуастыг частырыг (0-2 частырыг) бар болза, салыр;

«4» демдекти 1 орфографтыг болгаш 1 пунктуастыг болгаш 1 лексика болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 2 орфографтыг болгаш 2 пунктуастыг частырыг, азы 3 пунктуастыг болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 2 лексика болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 стилистика талазы-биле частырыг (3-4 частырыг) бар болза, салыр;

«3» демдекти 1 орфографтыг болгаш 1 пунктуастыг болгаш 1 лексика болгаш 1 грамматика болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 2 орфографтыг болгаш 2 пунктуастыг болгаш 2 лексика болгаш 1 грамматика болгаш 1 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 орфографтыг болгаш 3 пунктуастыг болгаш 1 лексика болгаш 1 грамматика талазы-биле частырыг, азы 4 пунктуастыг болгаш 2 грамматика болгаш 2 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 лексика болгаш 3 грамматика болгаш 2 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 лексика болгаш 2 грамматика болгаш 3 стилистика талазы-биле частырыг (5-8 частырыг) бар болза, салыр;

«2» демдекти 4 орфографтыг болгаш 4 пунктуастыг болгаш 3 лексика талазы-биле частырыг, азы 5 орфографтыг болгаш 5 пунктуастыг болгаш 4 лексика талазы-биле частырыг, азы 5 орфографтыг болгаш 4 пунктуастыг болгаш 4 грамматика талазы-биле частырыг, азы 4 пунктуастыг болгаш 5 грамматика болгаш 4 стилистика талазы-биле частырыг, азы 3 лексика болгаш 4 грамматика болгаш 5 стилистика талазы-биле частырыг, азы 4 лексика болгаш 5 грамматика болгаш 5 стилистика талазы-биле частырыг (9-14 частырыг) бар болза, салыр.

Тестилерге үнелел

Айтырыгларның ниити санындан шын харыыларның хуузун үндүрүп демдээн салыр: «5» – онаалгаларның 85-100%, «4» – 51-84%, «3» – 45-50% шын күүсеткен, «2» – 44% шын азы оон куду деңнелде күүсеткен.

Класс аайы-биле ажилдарның хевирлери болгаш саны

Ажилдың хевири	5 класс	6 класс	7 класс	8 класс	9 класс
Диктант	1	1	1	1	1
Хыналда ажил	4	4	4	4	2
Словарьлыг диктант	2	2	2	1	-
Эдертиг	1	1	1	2	2
Чогаадыг	2	2	4	1	1
Тест	2	3	3	2	2
Төлевилел кылыры	1	1	1	2	1
Чогаадыкчы ажил/ сөзүгле-биле ажил/ практиктиг ажил	3	3	2	5	-
Ниитизи-биле:	16	17	18	18	9

7 КЛАСС (102 ШАК)

Блок	Тема (ооң иштинче кирип турар билиглер)	Шак саны ниити б/ш тема аайы-биле			Өөреникчилерниң кылыр ажил-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
Дыл дугайында ниити	Тыва дыл – күрүне дылы	1	04.09		Республиканың ажил-амыдыралынга тыва дылдың чугулазының дугайында чугаага киржир. Тыва дылдың ужур-дузазының болгаш хүлээлгелерин тодарадып билир.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	5-6 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын.	Ниити шагы – 5			Диалог болгаш монологту ылгаар. Мергежил сөстөрүн, терминнерни, быжыг сөс
	Кылыг сөзү	1	05.09		
	Наречие	1	07.09		
	Ат орну	1	11.09		
Сөс каттыжышышкыны	1	12.09			
	Домак	1	14.09		
	Диктант	1	18.09		Диктантыны бижиир
	Дыл дугайында ниити билиглер	Ниити шагы – 2			
	Тыва дыл – тыва чоннуң өнчүзү	1	19.09		Тыва чоннуң культуразының дугайында сөзүглелдерни дыңнаар. Дыңнаан сөзүглелиниң кыска утказын чугаалаар азы бижиир. Тыва дылдың очулга (орус-тыва, тыва-орус) словарьларын ажыглаар.
	Тыва дыл болгаш чоннуң культуразы	1	21.09		

Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	Сөзүглел	Ниити шагы – 7			Сөзүглелдин темазын болгаш кол бодалын тодарадыр. Сөзүглелдин планын тургузар. Сөзүглелдерниң янзыларын ылгаар: чурумал, тоожушкун, угаап боданыышкын. Сөзүглелде домактарның дес-дараалашкаан болгаш сөзүглелдин кезектериниң харылзаалыын, темазынга дүүшкээн сагыыр. Сөзүглелге логиктиг ударениени сагыыр. Кайы-бир темага материалды чыыр болгаш ооң аай-бажын тургузар (системажыдар). Янзы-бүрү литератураны ажыглаар. Бижимел чугаазын сайзырадыр. Чугаа культуразын сагыыр.
	Сөзүглел дугайында билиг Сөзүглелдин темазы болгаш кол бодалы	1	25.09		
	Сөзүглелдин кыска болгаш делгеренгей планы	1	26.09		
	Сөзүглелдерниң янзылары. Тоожушкун. Чурумал	1	28.09		
	Угаап боданыышкын	1	02.10		
	<i>Чогаадыг-чурумал</i> <i>Сөзүглел-биле ажыл</i>	1	03.10		
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Морфология. Кылыг сөзүнүң тускай хевирлери.	Ниити шагы - 14			Кылыг сөзүнүң тускай хевирлери – причастие болгаш деепричастие дугайында билип алыр. Причастиениң грамматиктиг утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг уjur-дузазын тодарадыр.
	Причастиениң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери.	1	05.10		

Эрткен үениң причастиези	1	09.10		<p>Эрткен болгаш келир үениң причастиелерин ылгаар. Болгалак үениң причастиезин ылгаар, сөзүглелден тывар, чугаага ажыглаар. Причастиелерни чүвөлөрнүң демдээн көргүзүрде, ажыглаары. Причастиелиг бөлүглелдерни таныыр, оларның домакка тодарадылга азы байдал болуп чоруурун тодарадыр. Деепричастиелерниң грамматиктиг утказын, морфологтуг демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадып сайгарар. Тыва дылдың деепричастиелерин аңгылаар: каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар деепричастиелер.</p> <p>Деепричастиелиг бөлүглелдерни таныыр, оларга бижик демдектерин сагыыр болгаш синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадып сайгарар.</p> <p>Деепричастиелиг бөлүглелдерни таныыр, оларга бижик демдектерин сагыыр болгаш синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадып сайгарар.</p> <p>Деепричастиелерни составтыг кылыг сөзүнүң кезээ кылдыр ажыглаар, ооң бодунуң (деепричастиелиг) домакка кандыг кежигүн болурун тодарадыр.</p> <p>Деепричастиелерни болгаш деепричастиелиг бөлүглелдерни домакка ажыглаар.</p> <p>Причастиелер, деепричастиелер база причастиелиг болгаш деепричастиелиг бөлүглелдер кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш сайгарар. Морфологтуг сайгарылганы кылыр.</p> <p>Өөрөнгөн темазынга тестини күүседир.</p>
Келир үениң причастиези	1	10.10		
Болгалак үениң причастиези	1	12.10		
Причастиелиг бөлүглелдер Причастиелиг бөлүглелдерниң домакка тодарадылга, байдал болуру.	1	16.10		
Деепричастиелиг грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгелери.	1	17.10		
Тыва дылдың деепричастиели. Каттышкак деепричастие	1	19.10		
Кожаланчак деепричастие	1	23.10		
Хыналда диктант	1	24.10		
Частырыглар-биле ажыл	1	26.10		
Эрткен деепричастие	1	07.11		
Болбас деепричастие	1	09.11		
Кызыгаарлаар деепричастие	1	13.11		
Үдекчи деепричастие	1	14.11		

	Деепричастиелиг бөлүглел, аңаа бижик демдектери болгаш домакка байдал болуру.	1	16.11	
	<i>Словарьлыг диктант</i> <i>Тест</i>	1	20.11	
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Өттүнүг сөстөр	Ниити шагы - 2		Өттүнүг сөстөрүн танып тывар, оларның ниити утказын тайылбырлаар.
				Өттүнүг сөстөрнүң уткалыг бөлүктөрүн таныыр: ыыт-дааш, үн өттүнөр сөстөр, хевир-дүрзү өттүнөр сөстөр, миннишкин илередир сөстөр. Оларны аян сөстөрүндөн ылгаар. Өттүнүг сөстөрүн шын тургузар.
	Өттүнүг сөстөрнүң ниити утказы болгаш уткалыг бөлүктөрү	1	21.11	
	Өттүнүг сөстөрнүң составтыг кылыг сөстөрү тургузарынга ужур-дузазы база синтаксистиг хүлээлгези. Өттүнүг сөстөрнүң морфологтуг сайгарылгазы.	1	23.11	Составтыг кылыг сөстөрүн тургузарынга ужур-дузазын тайылбырлаар; оларның дузазы-биле составтыг кылыг сөстөрүн тургузар. Кылыг сөзүнүң составына турда, синтаксистиг хүлээлгезин сайгарар. Өттүнүг сөстөрнүң морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
	Өттүнүг сөстөрнүң морфологтуг сайгарылгазы	1	27.11	Өттүнүг сөстөрнүң уткалыг бөлүктөрүн аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Өттүнүг сөстөр кирген сөзүглелдерни номчуур болгаш шын бижилгезин, утказын сайгарар.
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чогаадыг</i>	1	28.11	Чайлаг азы кыштагже чораанының дугайында чогаадыгны өттүнүг сөстөрүни ажыглап бижиир.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Дузалап чугаа кезектери.	Ниити шагы – 4		Дузалап чугаа кезектерин аңгылаар: эдеринчилер, эвилелдер, артынчылар.

	Эдеринчилер болгаш дузалал аттар, оларның грамматиктиг хүлээлгелери.	1	30.11		
	Эдеринчилерни өске чугаа кезектеринден ылгаары Эдеринчилерни чугаага шын ажыглаары	1	04.12		
	Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазы.	1	05.12		

					Доора падежтерниң уткаларын дузалал аттар-биле илередири, янзы-бүрү чугаа кезектерин эдеринчилер кылдыр хереглээр болгаш оларны дузалал ат деп бадыткаар. Чугаа культуразын сагыыр. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазын кылыр.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Эвилелдер	Ниити шагы – 4			Эвилелдерни танып тывар, оларның грамматиктиг хүлээлгелерин сайгарар.
	Эвилелдер, оларның грамматиктиг хүлээлгелери	1	07.12		Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аңгылаар. Чагырыштырбас эвилелдерниң утказының аайы-биле бөлүктөрүн ылгаар: каттыштырар, удурланыштырар, аңгылаштырар.
	Чагырыштырбас эвилелдер	1	11.12		Чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар.
	Чагырыштырар эвилелдер Эвилелдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары	1	12.12		Эвилелдерниң бөлүктөрүн бодунуң тургусканы кластер дузазы-биле көргүзөр. Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектерин сагыыр. Чоок уткалыг эвилелдерни шын ажыглаар. Чугаа культуразын сагыыр. Эвилелдер кирген домактарны тургузар.
	Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазы	1	14.12		
Дыл дугайында эртемниң	Артынчылар	Ниити шагы – 3			Артынчыларны танып тывар. Артынчыларны утка аайы-биле бөлүктээр: айтырыг, бадыткал,

кезектери	Артынчыларның утказы болгаш грамматиктиг хүлээлгелери	1	18.12		дадагалзалдың, күштелдирериниң азы ылгаарының, даап бодаарының. Оларны шын бижиир болгаш чугаага ажыглаар. Чоок уткалыг артынчыларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазын кылыр. Артынчыларның бөлүктериниң аайы-биле схеманы тургузар. Схемага үндезилеп артынчыларның бөлүктерин тайылбырлаар.
	Артынчыларны бөлүктээри болгаш шын бижири.	1	19.12		
	Артынчыларны чугаага шын ажыглаары	1	21.12		
Чугаа	<i>Хыналда ажыл</i>	1	25.12		Диктантаыны бижиир. Сөзүглелден дузалал чугаа кезектерин тывар,
	<i>Частырыглар-биле ажыл</i>	1	26.12		
чорудулгазы болгаш чугаа культуразы					оларның бөлүктерин тодарадыр.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Аян сөзү	Ниити шагы – 2			Чугаада болгаш сөзүглелдерде аян сөстөрүн танып тывар. Кижиниң өөрээнин, магадаанын болгаш мунгараанын, кортканын дээн ышкаш кижиниң сагыш-сеткилиниң өске-даа байдалдарын илереткен аян сөстөрүн аңгылаар. Аян сөстөрүнүң дузазы-биле бодунуң сагыш-сеткилин шын илередир. Аян сөстери бар домакка бижик демдектерин болгаш ударениени сагыыр. Тыва литературлуг дылдың пунктуастыг нормаларын сагывышаан, сөзүглелди номчуур болгаш сайгарар.
	Аян сөзү – онзагай чугаа кезээ, ооң бөлүктери.	1	28.12		
	Аян сөзү кирген домакка бижик демдектери. Адаттынарының онзагайы Аян сөстөрүнүң морфологтуг сайгарылгазы.	1	08.01		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чурук-биле ажыл. Чогаадыг-чурумал</i>	1	09.01		Чурукка хамаарыштыр чогаадыг - чурумалды бижиир.
Дыл дугайында эртемниң	Сөс каттыжыышкыны	Ниити шагы – 6			Сөс каттыжыышкыннарының тургузуунуң грамматиктиг утказы-биле холбаалыы.

кезектери	Сөс каттыжыышкыныны ң грамматиктиг уткалары	1	11.01		Сөс каттыжыышкыннарының чугула сөзүнүң аайы-биле бөлүктери: ат сөстүг, кылыг сөстүг, наречиелиг. Сөс каттыжыышкыннарының холбажыр аргаларын аңгылаар: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга. Өзек болгаш чагырткан сөстүң аразында холбаазын тодарадыр.
	Сөс каттыжыышкыннарыны ң холбажыр аргалары Башкарылга холбаазы	1	15.01		Башкарылга, хамааржылга, каттыжылга холбаазы-биле каттышкан сөстерниң уткалыг харылзааларын ылгаар. Сөс каттыжыышкыннарының синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Хамааржылга холбаазы Каттыжылга холбаазы	1	16.01		Домактан сөс каттыжыышкыннарын ушта бижиир, өзек болгаш чагырткан сөстүң аразында холбаазын тодарадыр. Сөс каттыжыышкыннарын тургузар.
	Сөс каттыжыышкынынг а <i>тест</i>	1	18.01		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы					Тестини кылыр. Домактардан сөс каттыжыышкыннарын тывар, холбааларын айтыр, өзек сөстен чагырткан сөсче айтырыгны салыр.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Бөдүүн домак	Ниити шагы – 9			
	Ийи чугула кежигүңнүг домактар. Домактың чугула кежигүңнери.	1	22.01		Ийи чугула кежигүңнүг домактарны танып тывар. Кол сөс биле сөглекчини танып тывар, оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин билир.
	Кол сөс биле сөглекчиниң аразында тире	1	23.01		Сөглекчиниң хевирлерин аңгылаар: кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг.
	Кол сөс, ооң илереттинери	1	25.01		Сөглекчиниң составында модальдыг сөстерни таныыр.

	Кол сөстүң көргүзүкчүлери	1	29.01		Сөглекчиниң составында модальдыг сөстөрниң дузазы-биле кижиниң дыннап турары болушкунга хамаарылгазын (бүзүрээнин, бадыткаанын, чигзингенин, даап бодаанын) илередир. Кол сөс биле сөглекчини ажыглаар, домакка бижик демдектерин сагыыр. Кылыг сөстүг болгаш ат сөстүг составтыг сөглекчилерни домакка ажыглаар. Делгеренгей эвес бөдүүн домактарны таныыр. Делгеренгей эвес домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Сөглекчи, ооң илереттинери.	1	30.01		
	Сөглекчиниң хевирлери (бөдүүн кылыг сөстүг, составтыг к.с,составтыг ат сөстүг)	1	01.02		
	Сөглекчиниң составында модальдыг сөстер.	1	05.02		
	Делгеренгей эвес бөдүүн домак	1	06.02		
	Бөдүүн домактың синтаксистиг сайгарылгазы				
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Домактың ийиги черге	Ниити шагы – 11			Домактың ийиги черге кежигүннерин танып тывар. Домактың ийиги черге кежигүннерин аңгылаар: (дорт болгаш доора кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдарын), оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттинерин сайгарар. Делгеренгей домактарны танып тывар. Делгеренгей эвес домакты ийиги черге кежигүннери-биле делгередир. Төрээн дылынга бодалын шын, харылзаалыг болгаш чиге илередир. Домакта сөстөрниң туружун сагыыр. Чечен чогаал болгаш чугаалажыр стильдерде сөстөрниң туружун өскерттип ажыглаар. Делгеренгей домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Немактың ийиги черге доора немелдер, оларның	1	08.02		
	Тодарадылга болгаш капсырылга, оларның	1	13.02		
	Байдалдар, оларның утка аайы-биле бөлүктери. Үениң	1	15.02		
	Кылдыныг аргазының байдалы	1	19.02		
	Туруштуң байдалы	1	20.02		
	Чылдагаанның, сорулганың	1	22.02		
	хемчегниң байдалы	1	26.02		
	Байдалдарның илереттинери.	1	27.02		
	Делгеренгей домак дугайында билиг	1	29.02		

	Домактың синтаксистиг	1	04.03		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Хыналда ажыл</i>	1	05.03		Хыналда ажылды кылыр.
	<i>Сюжеттиг чурук-биле ажыл</i>				Делгеренгей эвес болгаш делгеренгей домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
					Чурукту топтап көөр. Ону чуруп бижиирде, сөстөрни, сөс каттыжышкыннарын болгаш домактарны таарыштыр ажыглаар. Уткалыг сөзүглелди тургузар. Аңаа домактарның, абзацтарның дараалашкаан сагыыр.
Дыл дугайында эртемнің кезектери	Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактар	Ниити шагы –8			Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактарны танып тывар. Чаңгыс болгаш ийи чугула кежигүңнүг домактарны ылгаар.
	Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактар дугайында билиг	1	07.03		Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактарның хевирлерин аңгылаар:
	Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактарның хевирлери Тодаргай арынның домак.	1	11.03		сөглекчи хевирлиг (тодаргай арынның домак, тодаргай эвес арынның домак, арын чок) болгаш кол сөс хевирлиг (ат домаа) чаңгыс чугула кежигүңнүг домактар.
	Тодаргай эвес арынның домак. Ниити арынның домактар Арын чок домактар. Ат домактары	1	12.03		Долу болгаш долу эвес домактарны танып тывар. Оларны сөзүглел тургузарыңга ажыглаар.
	Кол сөс хевирлиг чаңгыс чугула кежигүңнүг домактар Чаңгыс составтыг бөдүүн домактарның сөзүглел тургузарыңга ужур-дузазы	1	14.03		Долу болгаш долу эвес домактарны кирибишаан, диалог тургузар мергежилдерин сайзырадыр.
	Долу болгаш долу эвес домактар дугайында билиг.	1	18.03		Албан-херек болгаш амыдыралчы харылзаалар үезинде чугаа нормаларын сагыыр болгаш билиглерин делгемчидер.
	Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазы.	1	19.03		Чугаага домак-сөстөрни ажыглаар. Аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр.
					Чаңгыс чугула кежигүңнүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын

		1	21.03		кылыр.
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чурук-биле ажыл. Чогаадыг-чурумал</i>				Тестини кылыр. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
					«Мээң өрээлим» деп темага чогаадыгны бижиир. Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ажыглаар. Орфографтыг болгаш пунктуастыг нормаларны сагыыр.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Нарынчылтынган домактар.	Ниити шагы –10			Нарынчылтынган домактарны танып тывар.
	Нарынчылтынган домактар. Домактың чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчылтынары, оларга бижик	1	01.04		Чаңгыс аймак кежигүннер-биле, тускайлаан кежигүннер-биле; причастиелиг, деепричастиелиг, деңнелгелиг бөлүглелдер-биле; адалгалар, кирилде сөстөр, кирилде домактар-биле нарынчылтынган домактарны ылгаар.

Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактарга түңнекчи сөстөр болгаш оларга бижик демдектери	1	02.04		Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчылтыг домактарны танып тывар, бижик демдектерин сагыыр. Чаңгыс аймак кежигүннерниң каттыжар аргаларын тодарадыр: үн аяны азы чагырыштырбас эвилелдер. Чаңгыс аймак кежигүннерниң түңнекчи сөстөрүн тывар болгаш бижик демдектерин сагыыр.
Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгалар, оларга бижик демдектери	1	04.04		Чаңгыс аймак болгаш чаңгыс аймак эвес тодарадылгаларны аңгылаар, бижик демдектерин сагыыр. Тускайлаан кежигүннер-биле нарынчылтыг домактарны танып тывар.
Тускайлаан кежигүннүг домактарның, тускайлаашкынның ужур- дузазы.	1	08.04		Тускайлаашкынның ужур-утказын билип алыр. Тускайлаан тайылбыр кежигүннерни болгаш капсырылгаларны таныыр, бижик демдектерин сагыыр.
Домактын делгеренгей кежигүннер-биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери	1	09.04		
Причастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген	1	11.04		Причастиелиг, деепричастиелиг, деңнелгелиг бөлүглелдер-биле нарынчылтыг домактарны танып тывар, бижик демдектерин сагыыр.
Деепричастиелиг бөлүглелдер-биле илереттинген байдалдарны тускайлаары	1	15.04		Адалгаларны таныыр. Делгеренгей болгаш делгеренгей эвес адалгалар-биле нарынчылтыг домактарны тывар. Бижик демдектерин сагыыр болгаш үн аянының ужур-дузазын тайылбырлаар.
Деңнелгелиг бөлүглелдер-биле илереттинген байдалдарны тускайлаары	1	16.04		Кирилде сөстөр, кирилде домактарны танып тывар. Кирилде сөстөр, кирилде домактар-биле нарынчылтыг домактарны тывар болгаш үн аянының ужур-дузазын тайылбырлаар. Нарынчылтыг домактарны чечен чогаал сөзүглелдеринден тывар. Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар.

	Домактың адалгалар- биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери. Интонацияның ужур- дузазы	1	18.04		Нарынчылтынган домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр. Нарынчылтынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.
	Домактың кирилде сөстөр болгаш кирилде домактар- биле нарынчылтынары, оларга бижик демдектери. Интонацияның ужур- дузазы.	1	22.04		
Чугаа чорудулгазы	<i>Хыналда эдертиг</i>	1	23.04		Хыналда ажылды күүседир. Нарынчылтынган домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.

болгаш чугаа культуразы	<i>Частырыглар-биле ажыл</i>		25.04		Улустуң хөөмейжизиниң дугайында улуг эвес сөзүглелди номчуур. Хөөмейжи дугайында чугаага киржир. Нарынчыттынган домактарны сөзүглел тургузарыңга ажыглаар, чугаазын байлакшыдар.
Дыл дугайында ниити билиглер. Дыл дугайында эртемниң кезектери	7 класска өөрөнгөн чүүлдеринге	Ниити шагы –7			Тыва дылдың статусунуң (деңнелиниң) дугайында чугаага киржир. Төрөөн дылдың кижиниң амыдыралыңга болгаш ниитилелге ужур-дузазының дугайында тайылбырлаар. Тыва дылдың чаражын, байлаан үнелеп билир. Тыва улустуң культуразының бир кезээ болур тыва чугаа аянының онзагайының дугайында бодалын илередип билир. Сөзүглелди тургузар. Кандыг-бир темага материалдарны чыыр, ооң аай-бажын тургузар, чыып алганы медээлерни сайгарар. Причастиелерни, деепричастиелерни, олардан тургустунган бөлүглелдерни, өттүнүг сөстөрүн, дузалал чугаа кезектерин, аян сөстөрүн чугаага ажыглаар, үежилери болгаш улуг улус-биле чугаалажып тура, чугаа культуразын сагыыр. Аян сөстери кирген сөзүглелдерге ударениени сагыыр. Сөзүглелден бөдүүн домактарны, оларның иштинден сөс каттыжышышкыннарын тывар, холбааларын тодарадыр. Делгеренгей эвес домактарны ийиги черге кезигүннери-биле делгереди. Чечен чогаал сөзүглелдеринден нарынчыттынган домактарны тывар, оларны сайгарар. Нарынчыттынган домактарны бижимел болгаш аас чугаага ажыглаар, шын бижилгениң болгаш пунктуастыг дүрүмнерни, үн аянын сагыыр.
	Сөзүглел	1	29.04		
	Кылыг сөзүнүң онзагай хевирлери	1	30.04		
	Дузалал чугаа кезектери. Аян сөстери	1	30.04		
	Сөс каттыжышышкыннар	1	02.05		
	Домак кезигүннери	1	06.05		
	Чаңгыс чугула кезигүннүг домактар	1	07.05		
	Нарынчыттынган домактар.	1	13.05		
Нарынчыттынган домактарның		14.05			
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Түңнел хыналда диктант</i>	1	16.05		Түңнел хыналда ажылды кылыр. +өредиглиг төлевилелге киржир. Херек материалдарны солуннардан, Интернет четкизинден ылгап тывар, улус-биле чугаалажыр. Бөлүккө ажылдаар.
	<i>Частырыглар-биле ажыл</i>	1	20.05		Түңнелдерни үндүрер.
	<i>Төлевилел тургузары</i>	1	25.05		

9 КЛАСС (68 ШАК)

Блок	Тема (ооң иштинче кирип турар билиглер)	Шак саны ниити б/ш тема аайы-биле			Өөреникчилерниң кылыр ажил-чорудулгазының кол хевирлериниң чижек тайылбыры
Дыл дугайында ниити билиглер	Тыва дылдың чоннуң культуразы болгаш төөгүзү-биле харылзаалы.	Ниити шагы – 3			Чоннуң төөгүзүн болгаш культуразын билип алырынга ужур-дузалыг төрөөн дылдың дугайында чугаага киржир. Тываның төөгүлүг болгаш культурлуг чаңчылдарын тайылбырларда, дыңнадыгларны белеткээрде, словарьларны болгаш тайылбыр номнарны ажыглаар. Тыва дугайында сөзүглелдерни сайгарар, сөс курлавырын байыдар, төрөөн чериниң дугайында билиглерин делгемчидер. Сөзүглелдерден херек мелээлерни тывар.
	Тыва дылдың чоннуң культуразы болгаш төөгүзү-биле харылзаалы	1	04.09		
	Тываның төөгүлүг үелериниң дылда илереттингени	1	07.09		
	Тыва улустуң чугаа этикеди	1	11.09		

Дыл дугайында эртемниң кезектери	8 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын.	Ниити шагы – 4		Дорт болгаш доора чугаалыг домактарга бижик демдектерин сагыыр. Аас чугаага цитаталарны ажыглаар болгаш бижимел чугаага шын көргүзөр. Бөдүүн болгаш нарын (чагырышпаан, чагырышкан), нарын синтаксистиг конструкцияларны тургузар мергежилдерин улам сайзырадыр, оларны сөзүглелден танып тывар, аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Чугаа культуразын сагыыр. Угаап бодаар, бодунуң бодалын бадыткаар.
	Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар	1	14.09	
	Нарынчыттынган бөдүүн домак	1	18..09	
	Нарын домак	1	21.09	
	Хөй кезектерлиг нарын домактар	1	25.09	
	<i>Хыналда диктант</i>		28.09	Хыналда ажылды күүседир, нарын домактарның сайгарылгазын кылыр.
Дыл дугайында ниити билиглер	Дыл дугайында ниити билиглер	Ниити шагы – 12		Кижиниң амыдыралында харылзажырының чаңчыл-мергежилдериниң чугулазын билир. Тыва дылдың ниитилел болгаш күрүне амыдыралынга ужур-дузазын үнелээр. Тыва дылдың делегей чергелиг үнелиин сайгарып боданыр. Петроглифтер болгаш иероглифтерниң чижектери-биле таныжар. Тываның хаяларында бижиктер дугайында эртем-шинчилелдиг ажылдарны сонуургаар. Барыын-Хемчиктиң Бижиктиг-Хаяда болгаш Улуг-Хем девискээринде хаяларда чуруктар дугайында презентацияларны кылыр. Түрктерниң орхон-енисей бижиктериниң дугайында чугаага киржир. Оларның чуруктары-биле таныжар. Тыва улустуң дылының сайзыралынга бижиктиң ужур-дузазын үнелеп көөр. Тыва дылдың шинчилекчилери болгаш оларның эртем ажылдарының чижектери-биле таныжар. Тыва дылдың хевирлерин ылгап тодарадыр.
	Дылдың ниитилел амыдыралынга ужур-дузазы болгаш хүлээлгелери.	1	02.10	
	Бижиктиң баштайгы хевирлери	1	05.10	
	Орхон-енисей бижиктери	1	09.10	
	Төвүт болгаш эрги моол бижиктер, оларның тыва дыл-биле холбаалыы	1	12.10	
	Тыва дылдың баштайгы шинчээчилери	1	16.09	
	В.В. Радлов Николай федорович Катанов	1	19.10	
	Хыналда диктант	1	23.10	
	Частырыглар-биле ажыл	1	26.10	
	Александр Адольфович Пальмбах	1	09.11	
	Тыва дыл шинчилекчилери.	1	13.10	

	Тыва дылдың хевирлери. Литературлуг дыл (ном, нейтралдыг, чугаа)	1	16.11		
	Литературлуг эвес дыл (девискээр аайы-биле диалектилер, кара чугаа болгаш ооң аяны, жаргоннар).	1	20.11		
	Тыва дыл – социал четкилерде	1	23.11		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Эдертиг</i> <i>Төлевилел тургузары</i>	1	27.11		Айтырыгларга харыылаар. Тыва дылдың шинчилекчилериниң дугайында төлевилелди чогаадып кылыр.
	<i>Хыналда ажыл</i>	1	30.11		Дириг амытаннар дугайында сөзүглелдин номчулгазын дыңнаар. Дыңнаан чүүлүн бижимел дамчыдар.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Сөзүглел	Ниити шагы – 13			Сөзүглел дугайында билиин ханыладыр. Сөзүглелдин кол демдектерин (уткалыг кезектерге чарлыры, утка талазы-биле чаңгыс аай болуру, кезектериниң аразында харылзаалыгы) тодарадыр.
	Сөзүглел дугайында билиг, ооң кол демдектери.	1	04.12		Сөзүглелде чугула (дүлгүүр) сөстөрни тывар. Сөзүглелдин кол бодалын болгаш темазын тодарадыр. Сөзүглелдин уткалыг кезектерин ылгаар.
	Сөзүглелдин темазы, кол бодалы.	1	07.12		Домактарның болгаш сөзүглелдин кезектерин харылзаштырып турар аргаларны тодарадыр. Абзацты чугааның стиль-композициялыг үзүндүзү болур деп билип алыр.
	Сөзүглелдин уткалыг кезектери (микротема).	1	11.12		Сөзүглелди тургузуун тодарадыр. Сөзүглелди тургузар база ону эде тургузарының кол хевирлерин (план, тезис, конспект (допчулай бижиир), аннотацияны) ажыглаар. Сөзүглелде фонетиктиг, лексиктиг, морфологтуг, синтаксистиг курлавырының аайы-биле сайгарар.
	Абзац дугайында билиг. Сөзүглелде домактарның харылзаалыгы	1	14.11		
	Сөзүглелдин кезектериниң аразында харылзаалыгы.	1	18.12		
	Сөзүглелдин хевирлери. Тоожуушкун. Чурумал	1	22.12		
	Хыналда диктант	1	25.12		

	Угаап боданышкын	1	29.12		<p>контекстиг синонимнерни болгаш антонимнерни, окказионализмнерни (авторнуң бодунуң чогааткан сөстөрүн) ажыглаар.</p> <p>Сөзүглел тургузарының негелделерин сагып, аңгы-аңгы хевирлерниң сөзүглелдерин тургузар.</p> <p>Сөзүглелди кандыг сорулга-биле, кымга хамаарыштыр бижээниниң болгаш ооң темазының, кол бодалының айы-биле дылдың аргаларын шилип ажыглаар.</p> <p>Сөзүглелдиң дылының онзагайын сайгарар.</p>
	Сөзүглелдиң планы. Тезис.	1	08.01		
	Сөзүглелди допчулай бижири (конспект).	1	11.01		
	Сөзүглелге аннотация	1	15.01		
	Сөзүглелдиң уран-чечени	1	18.01		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Эдертиг</i>		22.01		Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнаар. Сөзүглелдиң уткалыг кезектрин (микротемаларын) тодарадыр. Утказын шын дамчыдар. Дылдың нормаларын сагыыр.
Дыл дугайында эртемниң кезектери	Стилистика болгаш чугаа культуразы	Ниити шагы – 26			<p>Функционалдыг стильдерни азы дылдың хүлээлгелериниң хевирлерин аңгылаар: ном болгаш чугаа стили.</p> <p>Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактарны тодарадыр.</p> <p>Чугаа стилин тодарадыр, ооң-биле холбашкан чугаа культуразын сагыыр.</p> <p>Чугаа стилиниң хевирлерин (кандыг-бир чүве чугаалажыры, кандыг-бир айтырыгга хамаарыштыр маргыжары, чугаалаары, кижилерниң амы-хууда чагаалары) ылгаар болгаш оларның онзагайларын тодарадыр.</p> <p>Ном стилин тодарадыр, ооң янзыларын (эртем, публицистика, албан-херек) ылгаар.</p>
	Стилистика дугайында билиг Ном болгаш чугаа стили.	1	25.01		
	Стиль талазы-биле нейтралдыг сөстөр, хевирлер, домактар.	1	29.01		
	Чугаа стили. Кара чугаа. Аас чугааның ылгавырлыг демдектер	1	01.02		
	Маргыжышкын, ооң хевирлери. Маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээри	1	05.01		
	Амы-хууда чагаалар .	1	08.02		
	Хөй-ниити черинге чугаа	1	12.02		

Албан-херек аайы-биле чугаа	1	15.02		<p>(солунга статья, интервью, орук демдеглелдери, репортаж...), албан-херек (хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме...).</p> <p>Чечен чогаал дылының онзагайларын тодарадып тайылбырлаар.</p> <p>Тыва литературлуг дылдың кол функционалдыг стильдерин (ном стили, чугаа стили) шингээдир Тыва дылдың словарьларын тыва литературлуг дылдың нормаларын шингээдири болгаш сөс курлавырын байыдары-биле ажыглаар. Бодунуң шын эвес чугаалаан чүвезин эде тургузар.</p> <p>Сөзүглелдин кайы стильге хамааржырын тодарадыр. Чугааның аңгы-аңгы стильдер, жанрлар, хевирлеринге сөзүглелдерини тургузар.</p> <p>Эш-өөрүнүң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткел, реферат-биле чүве чугаалаар; кандыг-бир маргылдаалыг айтырыгны шийтпирлээринге киржир.</p> <p>Бодалдарын, сагыш-сеткилин илередиринде, сөс курлавырын чөптүг ажыглаар.</p> <p>Аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин тургузар: үненел, аннотация, илеткел, статья, рецензия, интервью, орук демдеглелдери, репортаж, шынзылга, билдириишкин дээш о.ө.</p>
Ном стили, ооң янзылары	1	19.02		
Эртем стилиниң жанрлары. Эртем статьязы. Илеткел.	1	22.02		
Үнелел. Аннотация. Рецензия	1	26.02		
Публицистика стилиниң жанрлары. Солунга статья	1	29.02		
Интервью. Репортаж	1	04.03		
Орук демдеглелдери.	1	07.04		
Албан-херек стилиниң жанрлары. Билдириишкин. Резюме	1	11.04		
Хол үжүү. Шынзылга	1	14.03		
Хыналда диктант	1	18.03		
Чечен чогаал стили Шүлүк чогаалы Проза чогаалы.		22.03		
Синонимика – стилистиканың кол өзээ Лексиканын стиль синонимнери	1	01.04		
Грамматиканың стиль синонимнери	1	04.04		
Чугаа культуразы				
Литературлуг дыл болгаш ооң нормаларының дугайында билиг	1	08.04		
Фонетика болгаш орфоэпия талазы-биле нормалар	1	11.04		

	Лексика талазы-биле нормалар	1	15.04		
	Грамматиктиг нормалар	1	18.04		
	Орфография болгаш пунктуация талазы-биле нормалар <i>Словарьлыг диктант</i>	1	22.04		
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Диктант</i> <i>Практиктиг ажыл</i>		25.04		Айтырыгларга аас-биле харыылаар. Бодунуң билиин бадыйткаар. Түңнелдерни үндүрер.
					Сөзүглелде домактарны сактып ап, диктантыны бижиир.
					Практиктиг ажылды күүседир.
Дыл дугайында ниити билиглер	9 класска өөрөнгөн чүүлдеринге быжыглаашкын	Ниити шагы – 3			Монолог болгаш диалогтуң, чугаа чорудулгазының хевирлериниң дугайында алган билиглерин чаңгыс аайлаар болгаш түңнээр. Номчаан болгаш дыңнаан сөзүглелиниң утказын кызырып азы долuzu-биле дамчыдар. Сөзүглелди тема, идея, тургузуг болгаш чугааның чурумал, тоожуушкун, угаап боданыышкын хевирлериниң кайызынга хамааржырының талазы-биле сайгарар. Чугааның аңгы-аңгы стильдерниң, жанрларның болгаш хевирлериниң чижектерин тургузар: тезис, үнелел, илеткел; чагаа, хол үжүү, шынзылга, билдириишкин, резюме; тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын; статья, илеткел, сайгарылга, интервью, орук демдеглелдери. Тыва дылды чоннуң чаагай чаңчылдарының, төөгүзүнүң дугайында медээни кадагалап арттырар болгаш дамчыдар аргазы кылдыр медресе билир. Кижини төрөлгөтөнниң амыдыралына бижиктин ужуру-дузазының дугайында сайгарылгалыг чугаага (дискуссияга) киржир. /ннүң утка ылгаар хүлээлгезин тодарадыр. Тыва дылдың
	Дыл дугайында билиглер	1	29.04		
	Сөзүглел	1	02.05		
	Стилистика болгаш чугаа культуразы	1	06.05		
	5-9 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринге түңнел катаптаашкын	Ниити шагы – 7			
	Фонетика. Орфоэпия. Орфография	1	13.05		
	Лексика Фразеология	1	16.05		
	Морфология	1	20.05		
	Синтаксис	1	23.05		
Пунктуация	1	23.05			

Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	Стилистика. Чугаа культуразы	1	27.05		сагыш-сеткилин, эмоционалдыг байдалын илередиринге сөстүң ужур-дузазын тайылбырлаар. Чугаа кезектерин грамматиктиг утка болгаш морфологтуг демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин барымдаалап танып тывар, алган билиглерин бадыткаар, деңнээр, түңнээр. Бодунуң бодалын илередиринге синтаксистиг ужур-дузазын тайылбырлаар. Сөстү шын бижиирде, фонетика, сөс тургузуу болгаш морфология талазы-биле алган билиглеринге, сайгарылгаларга даяныр.
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Түңнел хыналда ажыл</i>		30.05		Түңнел хыналда ажылды кылыр. Немелде онаалгаларны күүседир.